

Ružička, Jozef

Veta a sloveso : (z problematiky jednoduchej vety)

In: *Otázky slovanské syntaxe : sborník brněnské syntaktické konference*,
17.-21.IV.1961. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp.
141-153

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119400>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PROBLEMATIKA JEDNODUCHÉ VĚTY

VETA A SLOVESO

(Z problematiky jednoduchej vety)

JOZEF RUŽIČKA (Bratislava)

Problematika slovanskej jednoduchej vety je natoľko zložitá, že v jednom referáte nemožno sa zaoberať ani so všetkými dôležitejšími otázkami všeobecnými a teoretickými. Preto bude azda aj pre naše rokovanie výhodnejšie, keď sa v svojom prejave obmedzím na jednu—jedinú základnejšiu otázku — na otázku, aké typy jednoduchej vety treba brať do úvahy, ak chceme podať plastický obraz slovanského vetoslovia nielen konfrontačne, ale aj historicky.

Každému z nás je jasné, že v uvedenej otázke niet jednoty názorov, i keď je to kľúčová otázka všeobecnej syntaxe. Mohli by sme to ilustrovať napr. konfrontáciou ruskej a našej syntaktickej tradície. Tento stav teoretického bádania má dozaista aspoň čiastočnú vinu na tom, že sa vo výskume slovanskej skladby ešte nedosiahli želané úspechy.

Pri výbere takejto úzkej témy viedla ma myšlienka, aby som rozvinul niektoré závery slavistickej konferencie konanej v Olomouci a Prahe r. 1957. Tu sa formulovali zásady pre správne vedený výskum slovanskej skladby. V úvodnom referáte do tejto problematiky poukázal vtedy akademik B. Havránek na to, že v syntaktickom výskume treba sa zamyslieť najmä nad dvoma skupinami princípov: na jednej strane sú to princípy vetnej analýzy a na druhej strane sú to princípy historického vývinu syntaxe.¹

V svojom referáte chcel by som naznačiť tie cesty výskumu, ktoré sa mi ukazujú ako najvhodnejšie pre zistenie základného vetného systému slovanských jazykov. V zmysle doterajších pokusov v našej oblasti treba sa upriamiť na slovesné vety, pretože je nesporné, že tieto vety tvoria kostru slovanskej syntaxe. Pousilujem sa teda konfrontovať gramatickú stavbu vety a vlastnosti slovesa ako slovného druhu: ukazuje sa totiž, že pri správnom chápaní vzťahu medzi jazykom a myslením i skutočnosťou majú sloveso a veta ako súčasti jazykového systému veľa korešpondujúcich si vlastností. Pri slovese treba si však všímať najmä jeho poznávaciu hodnotu, jeho gnozeologickú zložku, a nie jeho jednotlivé gramatické kategórie. Aj v tom nadväzujem na výsledky spomínanej olomouckej slavistickej konferencie.

¹ B. Havránek, *Metodická problematika historickosrovnávacieho štúdia syntaxe slovanských jazykú* v zborníku K historickosrovnávaciemu štúdiu slovanských jazykú, Praha 1958, 77—88.

Pri gramatickom rozbere dvojčlennej vety sa už dávnejšie poukazovalo na to, že centrálnym bodom vety je prísudok (gramatický predikát). Podmet vety (gramatický subjekt) sa pritom pokladal za akýsi marginálny vetný člen. Pravda, aj tu ide o gramatickú analýzu vety, a nie o rozloženie obsahu vety na základné myšlienkové komponenty. To je zhruba Hjelslevova analýza dvojčlennej vety. V tejto analýze pokračoval najmä J. Kuryłowicz. Hjelslevovu teóriu rozvinul a doplnil tézou, že v jazykovej stavbe treba hovoriť aj o protiklade úplných a neúplných štruktúr.² Jednočlenná a dvojčlenná veta sa hodnotia ako izofunkčné štruktúry. Dvojčlenná veta typu *Slnko svieti* sa hodnotí ako úplná a základná štruktúra a jednočlenná veta typu *Prší sa zas* hodnotí ako neúplná a príznaková štruktúra. Jednočlenná veta sa takto pokladá za motivovaný a príznakový člen protikladu a dvojčlenná veta za nemotivovaný čiže základný člen protikladu. Uplatňuje sa celkové hľadisko, že všetky jazykové protiklady — a teda aj všetky syntaktické protiklady — sú binárne a že majú logicky privatívny charakter. Len preto je možné uzatvárať na priamu priradenosť — izomorfiu jednotlivých jazykových plánov. Toto celkové chápanie jazykového systému možno ilustrovať paralelou, ktorú prof. Kuryłowicz nachádza medzi gramatickou stavbou vety a fonematickou stavbou slabiky.³ No napriek takýmto lákavým paralelám možno konštatovať, že ani na fónickom pláne nie sú všetky protiklady rovnakého druhu a že je násilné čo i len vo vokalizme pokladať všetky protiklady za binárne a logicky privatívne. Dá sa to ukázať aj na náčrte poľského vokalizmu, ktorý v istej súvislosti uviedol S. K. Šaumian.⁴ Rovnako treba kritizovať pokusy o priame prenášanie štruktúrnych črt fonologickej stavby jazykov do ich gramatickej stavby.

² J. Kuryłowicz, *Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition* v zborníku *Esquisses linguistiques*, 1960, 35—40.

³ J. Kuryłowicz, *La notion de l'isomorphisme* v zborníku *Esquisses linguistiques*, 1960 16—26.

⁴ S. K. Šaumian, *Лингвистические проблемы кибернетики и структурная лингвистика* v časopise *Вопросы философии* 1960, č. 9, 120—131. — Na str. 123 podáva Šaumian schému poľského vokalizmu. Je v nej šesť foném s takýmito dištingtívnymi vlastnosťami: *a* — vokálnosť, kompaktnosť; *e* — vokálnosť, kompaktnosť — nekompaktnosť, nízka tonálnosť; *i* — vokálnosť, nekompaktnosť, nízka tonálnosť; *o* — vokálnosť, kompaktnosť — nekompaktnosť, nenazálnosť; *ɔ* — vokálnosť, nazálnosť; *u* — vokálnosť, nekompaktnosť, nízka tonálnosť. Prekvapuje, že S. Šaumian neuvádza druhú nosovú samohlásku súčasnej poľštiny — *ę*. Potom by schéma poľského vokalizmu vyzerala takto:

$$\begin{array}{c} a \\ e \quad o \quad + \quad ɛ - \quad ɔ \\ i \quad \quad \quad u \end{array}$$

Aj po tejto úprave ostáva v platnosti, že protiklady *a—e—i*, *a—o—u* sú graduálne. Podľa Šaumianovej terminológie sú to protiklady, ktoré treba zachytiť takto: *C* — (*CC*^o) *G*^o — *C*^o*G*^o; *C* — (*CC*^o) *G* — *C*^o*G*. Nosové samohlásky *ɛ* — *ɔ* možno zachytiť schematicky zas takto: *N*(*CC*^o) *G*^o — *N*(*CC*) *G*.

Zdá sa teda, že uvedené chápanie jazykovej skutočnosti nateraz nedáva spoľahlivé základy pre riešenie našej témy — nájsť a správne analyzovať hlavné typy viet v slovanských jazykoch. Treba kritizovať najmä tvrdenie, že jednočlenná veta typu *Prší* je redukovaným variantom dvojčlennej vety *Slnko svieti*. Pojem redukovaná konštrukcia — navrhoval by som hovoriť v syntaxi vždy o konštrukciách, a nie o štruktúrach — teda pojem redukovaná konštrukcia je však v syntaxi potrebný.⁵ Pravda, redukciou sa nemôže pozmeniť členitosť konštrukcie, i keď sa redukciou vždy modifikuje konštrukcia v obidvoch svojich zložkách — v obsahu aj na forme. To potom znamená, že redukciou dvojčlennej vety sa nedostávame za rámec dvojčlennej vety, ale naopak, aj redukovaný variant dvojčlennej vety ostáva dvojčlennou vetou, a to takou, ktorá má v istom zmysle modifikovaný gramatický subjekt.⁶ Túto redukciu gramatického subjektu vidíme v tom, že sa nedá vysloviť osobitným pomenovaním — ani substantívom, ani zámenom — hoci tvar prísudkového slovesa na existenciu gramatického subjektu jednoznačne poukazuje. Takto sa totiž gramatický subjekt vety formálne vyjadruje. V obsahu vety ide zas o posun podmetovej substancie na osi určitost'/neurčitost', resp. na osi jednotlivost'/všeobecnost'. Sú to takéto prípady: slk. *idú*; *ako si ustelieš, tak si ľahneš*; pol. *nie dogoniysz wiatru w polu; cudze chwalcie, swego nie znacie*; rus. *говорят; снявши голову, по волосам не плачут; скажешь — не воротишь, выпустишь — не поймаешь*. Pri analýze takýchto prípadov často sa preceňovala forma, a preto sa hovorilo o jednočlennej vete. No je tu medzi redukovaným variantom dvojčlennej vety a jednočlennou vetou zásadný rozdiel: v redukovanej dvojčlennej vete slovesný tvar obsahuje gramatickú kategóriu osoby, kým v jednočlennej vete slovesný tvar kategóriu osoby neobsahuje. Na to už dávnejšie poukázal A. Šachmatov.

Modifikované konštrukcie samozrejme treba podraďovať izofunkčným úplným konštrukciám: takto upravená téza prof. Kuryłowicza je správna. Možno ju dokonca pokladať vedno s tézou o podradenosti jednotlivého všeobecnému za základný princíp výstavby gramatického systému. Preto za variant úplnej konštrukcie *S—P* (t. j. vety s určitým a jednotlivým gramatickým podmetom, ako napr. *Slnko svieti*) pokladáme modifikovanú a súčasne aj redukovanú konštrukciu so všeobecným, resp. neurčitým gramatickým podmetom: tu možno použiť schému *X—P*. Ešte raz zdôrazňujem, že v tomto variante vety používame slovesá v tvaroch všetkých osôb, t. j. 1. os. sg

⁵ V slovenskej gramatickej terminológii používa sa termín skrátaná syntagma na označenie syntagmy typu *otec s matkou* a typu *idem spievajúc*. Za úplnú izofunkčnú konštrukciu sa pokladajú spojenia *otec a matka, idem a spievam*. Aj v týchto prípadoch možno hovoriť o modifikovaní obidvoch stránok konštrukcie.

⁶ Pri podrobnejšom rozbere bude treba rozlišovať aspoň dva typy redukcie slovesnej dvojčlennej vety, a to závislú a nezávislú redukcii. V prípade závislej redukcie ide o to, že sa podmetová substancia redukuje v závislosti od kontextu. Sú to prípady viet s nevysloveným podmetom, ktorý sa dá vyjadriť osobným zámenom; napr. slk. *nepôjdem — ja nepôjdem*. Vo všetkých vetách so všeobecným alebo neurčitým podmetom ide potom o nezávislú redukciiu podmetovej substancie.

i pl., 2. os. sg. i pl., 3. os. sg. i pl. Pravda, frekvencia uvedených tvarov nie je rovnaká: niektoré osoby sú častejšie, iné zriedkavejšie, alebo až výnimočné. Ale z gramatického hľadiska je dôležité iba to, že nielen logický subjekt deja, ale aj s ním totožný gramatický subjekt vety je vo vete prítomný, i keď sa osobitným pomenovaním nevyjadruje. Práve prítomnosť vetného člena, v ktorom sa kryje logický subjekt a gramatický subjekt, je spoločnou črtou skrátenej a úplnej konštrukcie.

Základným typom jednočlenných viet sú slovesné vety typu slk. *prší, mrholí*; rus. *моросит, зремут, дыет*; srbochorv. *grmi, oblačí se, razdanuje se, sviće*; bulh. *ваљу, зърми* atď. Pravda, aj tu máme niekoľko variantov. Popri základnom variante, ktorý sa dá zachytiť schémou F (= fundamentum, vetný základ), máme modifikovaný variant s tzv. formálnym podmetom *to, ono*. Schematicky možno tu hovoriť o konštrukcii $X-F$. Príklady: čes. *to hučí*, poľ. nár. *wuno še rozwiđño*, luž. *wono jo wosym wobilo*, atď. Tento variant sa niekedy vykladá vplyvom cudzej štruktúry, a to takej, v ktorej forma vety má aj iné funkcie než v slovanských jazykoch od počiatku. Tak hovoril napr. Ovsianiko-Kulikovskij a spomínal to ešte aj V. Vondrák. Tento predpoklad sa nedá dobre vyvrátiť poukazom na to, že aj v ukrajinčine, aj v ruštine sú vety zdanlivo podobnej konštrukcie (ukr. *воно так і є*; rus. nár. *так оно звучит будет*), lebo tu slovko *ono* nie je osobným zámenom v základnej funkcii, ale je to zámeno s citovým významom. Ide o ten istý jav, ktorý máme napr. aj v slk. vetách typu *Veď ono sa nebudeš smiať ani ty!* Podrobnejší rozbor tejto otázky však presahuje okruh dnešnej našej úzko vymedzenej témy.

Uvedené dva typy slovesnej vety (dvojčlenná veta $S-P$ s variantom $X-P$ a jednočlenná veta F s variantom $X-F$) sú osobitné konštrukcie, ktoré tak z hľadiska komunikatívnej schopnosti, ako aj z hľadiska syntaktického systému sú rovnocenné. Tu možno nechať bokom bežnú teóriu, že prvotné vety boli jednočlenné — monotematické a že ich spojením vznikla dvojčlenná veta — bitematická; takisto možno nechať bokom aj tú teóriu, že jednočlenné vety každého druhu vznikajú z dvojčlenných viet.⁷ Stačí nám poukázať na to, že uvedené dva typy viet možno položiť do protikladu: sú to syntaktické jednotky, ktoré tvoria ekvipolentný protiklad, pretože sú logicky rovnocenné. Nielen z jednočlennej vety pridaním nejakého príznaku nedostaneme dvojčlennú vetu, ale ani z dvojčlennej vety nedostaneme jednočlennú vetu zas ubratím nejakého príznaku. Nie je tu teda privatívny protiklad. Preto sa nám nezdá správnym ten náhľad, že by medzi týmito vetnými typmi bol plynulý prechod, ba ani ten náhľad, že by bolo treba hľadať paralelu medzi základnými vetnými členmi dvojčlennej vety a medzi menným alebo slovesným vetným základom jednočlennej vety. Tu možno poukázať napr. na to, že elidovaním jedného zo základných členov dvojčlennej vety dostávame výpoveď, v ktorej je realizovaná iba časť vetnej schémy, a nie celá vetná schéma (tak vznikajú elipsy a apoziopézy, a nie úplné výpovede).

⁷ V ostatnom čase hovorí tak napr. J. Sprinčak, *Очерк русского исторического синтаксиса*, Kijev 1960, 89.

Obidva vetné typy sú z hľadiska komunikatívnej schopnosti rovnocenné: sú schopné komunikovať rovnaké množstvo informácie. V istom zmysle možno teda tvrdiť, že sú izofunkčné, lenže táto izofunkčnosť nesmie sa vykladať neprimerane. Pri tomto výklade treba vyjsť z podstaty vety, z vetotvorného vzťahu, chápaného ako aktualizácia čiže ako časovo a modálne zaradené spätie komunikatívneho prostriedku s komunikovanou skutočnosťou. Toto spätie jazykovej konštrukcie so skutočnosťou. (pravda, cez jej odraz vo vedomí) má svoje ustálené výrazové prostriedky práve aj v gramatickom pláne jazyka. Ďalej treba uvážiť, že syntaktická konštrukcia je lineárny systém, a preto nevyhnutne musí mať východiskový bod pre vybudovanie svojej celistvosti. Tento základný alebo východiskový bod sa utvára v zmysle vzájomného podmieňovania sa časti a celku: veď niet nijakej, a tobôž lineárnej štruktúry, ktorá by nemala východiskového člena, t. j. člena, na ktorý sa istým spôsobom, podľa istej špecifickej zákonitosti upínajú všetky ostatné členy štruktúry. Vo vete je týmto východiskovým bodom tzv. absolútne určený vetný člen (*le déterminé absolu* podľa terminológie Sergeja Karcevského). Špecifickou zákonitosťou vnútorného usporiadania vety sú zasa syntagmatické pravidlá čiže ustálené spôsoby, ako sa tvoria jednotlivé typy syntagmy. Takto dochádzame k poznatku, že veta ako súčasť gramatickej stavby jazyka je konštrukcia, ktorá je vyznačená aktualizáčnymi prostriedkami a ktorá má východiskový bod pre svoje gramatické (syntagmatické) stvárnenie. Obidve tieto konštitutívne vlastnosti vety sú umiestnené v tzv. gramatickom jadre vety, alebo — lepšie povedané — uvedené vlastnosti utvárajú gramatické jadro vety. Toto gramatické jadro vety je vlastne schémou vety — to je veta ako súčasť jazykového systému v protiklade s výpovedou, ktorá nepatrí do systému a nekryje sa s vetou. Okrem gramatického jadra veta má aj prostriedky, ktorými sa vyjadruje jej celkový zmysel (= dištingtívna funkcia prozodických vlastností) a naznačujú sa jej hranice (= delimitačná funkcia prozodických vlastností). Pri gramatickom rozbere má však prvoradá úlohu práve len gramatické jadro vety, čiže veta ako schéma.

*

Pri určovaní vety často sa poukazovalo na dôležitosť gramatického predikátu. Zvyčajne sa tu myslelo na slovesný predikát a špeciálne na určitý tvar slovesa, a to plnovýznamového i pomocného.⁸ Je nesporné, že v gramatickej stavbe našich jazykov má sloveso výnimočné postavenie, ale bolo by vari predsa len zveličením, keby sme tvrdili, že slovesný predikát je konštitutívnym a súčasne aj centrálnym prvkom vety. Sloveso v určitom tvare má aktualizáčnú kategóriu (hovorí sa im niekedy aj predikatívne kategórie), ale okrem týchto slovesných kategórií poznáme aj

⁸ M. Dokulil, *K povaze vztahu slova a pojmu, věty a myšlenky* v sborníku *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha 1958, 108—112.

Z iných prác uvedieme len knižku Z. Klemensiewiczza *Zarys składni polskiej*, 2. vydanie, Varšava 1957, 7.

iné, ktoré slúžia takisto aktualizácii: vetotvorný vzťah sa v našich jazykoch vyjadruje aj mennými kategóriami. Tu sa môže spomenúť gramatická osoba ako menná kategória, ďalej nominatív. Preto je vhodnejšie prísudok zaraďovať do gramatického jadra vety, ale nestotožňovať ho s ním: gramatické jadro vety je teda širší pojem ako gramatický prísudok.

No i tak je sloveso ako slovný druh dôležité pre stavbu vety, a to tou svojou vlastnosťou, ktorú voláme intenciou deja. Intencia deja však nie je gramatickou kategóriou slovesa, i keď má ďalekosiahly význam pre gramatickú stavbu jazyka. Je to jazyková kategória na podobnej úrovni ako slovesný vid. Intenciou sa vyjadruje, ako je v danom jazyku spracované isté poznanie skutočnosti. Jazykovedný pojem intencia deja spája v sebe jednak charakteristiku slovesa ako nesamostatne existujúceho (teda existujúceho na niečom), jednak tranzitnú povahu slovesného deja. Preto intencia deja je širší pojem než rekcia, lebo v nej je nielen vzťah deja k zasiahnutému cieľu, ale aj vzťah deja k východiskovému bodu. Intencia je teda významová kategória. O týchto veciach sa diskutovalo takisto na olomouckej slavistickej konferencii na základe výkladu E. Paulinyho.⁹

Podľa vyjadrenia obidvoch zložiek intencie možno rozdeliť všetky slovesá v každom jazyku do niekoľko-intenčných typov. Vo vzťahu k vete má zásadný význam rozdiel medzi slovesami, pri ktorých sa nadradená substancia vyjadruje osobitným pomenovaním, a medzi slovesami, pri ktorých sa dej a jemu nadradená substancia vyslovuje jediným pomenovaním. To je známy rozdiel medzi osobnými a neosobnými slovesami.¹⁰ Tento rozdiel je od pôvodu dôležitý a je to vlastne špecificky jazykové spracovanie istého chápania, istého poznania skutočnosti. Neosobné slovesá čiže impersonáliá odrážajú istý vývinový stupeň v poznaní vonkajšieho sveta. Ich počet a frekvencia sa vo vývine jazyka mení, lebo ich používanie v nemalej miere závisí práve od hĺbky poznania prírody. Zdokonaľovanie a prehlbovanie poznania má za následok znižovanie počtu a znižovanie frekvencie základných impersonálií. No i tak sa tieto neosobné slovesá udržali vo všetkých slovanských jazykoch. Sú to slovesá, ktorými sa vyjadrujú rozličné atmosferické deje. Výskumom jednotlivých slovanských jazykov sa došlo k rozličným záverom. Napr. prof. Galkinová-Fedoruková pri výskume ruštiny zistila aj prechod istých osobných slovies k neosobným.¹¹

Zdôraňujem, že treba zásadne rozlišovať medzi axiómiou, že každý dej má svoj

⁹ E. Pauliny, *Problémy slovesnej rekcii* v zborníku *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazykú*, Praha 1958, 39–44. — Koncepciu prof. Paulinyho upravujem v niekoľko bodoch, takže chápanie, ktoré uplatňujem v tomto referáte, nekryje sa s jeho koncepciou.

¹⁰ Ak sa východiskový bod deja označuje písmenom *A*, dej písmenom *D* a cieľový bod deja písmenom *Z*, dajú sa osobné slovesá zachytiť napr. schémami: *A — D — Z*, *A — DZ*, *Z — D*. Neosobné slovesá majú zasa schémy: *AD — Z*, *ADZ*, *ZD*.

¹¹ J. M. Galkinová-Fedoruková, *Безличные предложения в современном русском языке* v zborníku *Вопросы синтаксиса современного русского языка*, Москва 1950, 302–320.

východiskový bod ako aj svoj zásahový bod, a medzi jazykovým spracovaním neúplného a zdokonaľujúceho sa poznania skutočnosti. Preto treba odmietnuť výklad, že sloveso si nemožno ani predstaviť bez subjektu a že preto treba hľadať binárnu povahu viet typu *Prší*. To je známa Šachmatovova téza o tom, že dvojčlennosť komunikácie si nenašla slovné vyjadrenie vo vetách typu *морозило, тумана* (teda v slovesných a menných jednočlenných vetách), a preto treba hľadať korešpondenciu medzi základným členom jednočlennej vety a medzi niektorým zo základných členov dvojčlennej vety. Túto tézu správne odmietol akademik Vinogradov.¹² Podobne — myslím — treba odmietnuť výklad, že v slovesných vetách typu *Prší* máme za logický subjekt pokladať slovesný kmeň a za logický predikát zasa príponu (ako to tvrdil na moskovskom sjazde Ferdinand Liewehr), alebo že slovesný kmeň máme hodnotiť ako určujúceho člena a príponu ako určeného člena determinatívnej syntagmy (ako to píše Vladimír Hrabě v zborníku L. Kopeckého), alebo že slovesná prípona ukazuje na nositeľa deja a je jeho formálnym vyjadrením (ako to bránil aj na olomouckej konferencii Eugen Pauliny).¹³ Tieto výklady viet typu *Prší* nerešpektujú rozdiel medzi realitou a jej jazykovým vyjadrením.

Dva základné vetné typy — dvojčlenná a jednočlenná slovesná veta — vybudovali sa už v predslovanskom období. Vybudovali sa na základe starého, zo staršieho vývinového štádia zdedeného rozdielu medzi osobnými a neosobnými slovesami. Tento rozdiel sa totiž v indoeuropeistike pokladá za prajazykový. Keďže intencný typ slovesa je osobným spracovaním poznania (práve tak ako každá iná sémantická kategória), pôvodné impersonálie sú svedectvom toho, ako sa chápala príroda.¹⁴ Vo vete sa uskutočňuje gramatické spracúvanie lexikálnych kategórií. Ale aj gramatické významy a syntaktické vzťahy sú v konečnom dôsledku odrazom skutočnosti. Je tu teda spojitosť, ale aj rozdiel medzi intenciou slovesa a typom vety. Bolo by chybné predpokladať, že syntaktické konštrukcie vznikli a ustálili sa až po rozvíaní a ustálení lexikálnych kategórií. I keď lexikálny a gramatický plán jazyka sú dve rozličné roviny, korešpondujúce si jednotky oboch plánov sa vyvíjajú vo vzájomnom dialektickom spätí. Pretože však obidva tieto jazykové plány majú svoju osobitnú zákonitosť, niet medzi nimi izomorfie. Konkrétnejšie. Jednočlenná veta vznikala a ustalovala sa v dialektickom spätí s formujúcim sa intencným typom impersonálií. Ale jednočlenná veta ako hotová gramatická kategória nie je už viazaná len na pôvodné impersonálie, a ani osudy impersonálií a jednočlennej vety nie sú

¹² Porov. formuláciu akademika V. Vinogradova v úvode k II. zväzku diela *Грамматика русского языка*, АН СССР, Москва 1954, 72.

¹³ Pozri poznámku 12.

¹⁴ Je pravdepodobné, že pôvodne sa atmosferické deje vyjadrovali impersonáliami. Veď príčina týchto dejov nie je ešte ani dnes každému jasná. Za neskorší treba pokladať stav, keď sa za činiteľov týchto dejov pokladali rozličné božstvá, v dôsledku čoho sa tieto deje vyslovovali neosobnými aj osobnými konštrukciami. Novší pohľad na prírodu je však opäť priaznivejší pre impersonálie.

vo vývine jednotlivých jazykov nerozlučne späté. Uvedme si príklad. V istých slovanských jazykoch sa zisťuje ústup impersonálií — t. j. presun medzi intencnými typmi v prospech osobných sloviess — a neprimerane sa z toho uzatvára, že aj jednočlenná veta ako konštrukcia je na ústupe, pretože nevyhovuje pojmovému, rozumovému, logickému rázu dnešného jazyka.¹⁵ Iní bádatelia dospeli k opačnému náhľadu. Už sme poukázali na to, že napr. v ruštine sa zistilo pribúdanie neosobných sloviess, a najmä narastanie frekvencie istých typov slovesnej jednočlenej vety. Tieto zistenia prof. Galkinovej-Fedorukovej možno doložiť aj zo slovenčiny aj z češtiny, najmä čo sa týka jednočlenných viet so slovesom v tzv. bezpodmetovom zvratnom tvare typu *ide sa*. Syntaktická konštrukcia, ktorá vznikla a pôvodne sa používala iba ako pendant neosobných sloviess-impersonálií, používa sa aj pre ostatné slovesá — t. j. aj pre osobné slovesá-personáliá, pričom tieto slovesá zachovávajú svoju pôvodnú intencnú hodnotu. Takéto vety sú, samozrejme, príznakové, a to preto, lebo sa v nich nevedomky pod vplyvom emócie, alebo zámerne s istým cieľom oslabuje alebo až vynecháva logický subjekt slovesného deja. Ukážeme to na niektorých typoch takýchto viet. Budeme tu rozlišovať dve skupiny.

V prvej skupine sú prípady, v ktorých sa napätie medzi intencnou hodnotou slovesa a členitosťou vety vyznačuje tvarom, ktorý sa tradične volá neosobným tvarom. Aj v tejto skupine sa žiada rozlišovať dva varianty.

Prvý variant predstavujú jednočlenné vety, ktoré odpočiatku až podnes majú akýsi tabuový ráz. Tento variant je doložený v celom vývine všetkých slovanských jazykov. Sú to vety, ktoré sa niekedy charakterizujú ako vety s tragickým dosahom pre človeka. Ide o známe vety vyjadrujúce tzv. tajomné deje so slovesami, ako slk. *strašiť, mátať, vodiť*; rus. *вoдит, носит, несет, везет*; napr. slk. *V starom zámku vraj strašievalo*; rus. *Куда тебя понесло?* Ďalej sú to vety so slovesami tzv. osudných dejov, ako slk. *poraniť, dokaličiť, zadusiť, zasypať, zabiť* atď.; napr. slk. *otca mu zabilo v hore, zasypalo päť baníkov*; poľ. *zabilo ho, dzieci nam zawałilo* a pod. Tu netreba hovoriť ani o tom, že by šlo o neosobný variant osobných sloviess; sú to osobné slovesá použité v jednočlenej vete, čo sa však vyjadruje iba neprítomnosťou gramatickej osoby v slovesnom tvare. Prítomnosť logického subjektu sa v týchto vetách predpokladá, ale v danej situácii je to vedľajšie, a to v tom zmysle vedľajšie, že v osudných chvíľach niet času a niet ani energie na hľadanie činiteľa deja, ktorý má tragický účinok pre postihnutého. Pravda, tento typ viet sa aj zámerne využíva a tak sa dosahuje osobitné podfarbenie rozprávania, napr. poľ. *Jednego skrszypaka mają, i tego zepsuło*. V tomto treba vidieť príčinu, prečo sa vety tohto typu používajú dnes tak často: prof. Galkinová-Fedoruková hovorí dokonca o záplave týchto viet v súčasnej literárnej reči ruskej.

¹⁵ Vývin v poľštine takto charakterizovala H. Koneczna, *Funkcje zdań jednoczłonkowych i dwuczłonkowych w języku polskim* v zborníku *Z polskich studiów slawistycznych*, Varšava 1958, 71—98.

Druhý variant predstavujú jednočlenné vety s osobnými slovesami, v ktorých sa logický subjekt deja uvádza v gramatickej pozícii nástroja, prostriedku (tedy nie ako slovesu nadradená substancia, ale ako okolnosť). Tu niektorí bádatelia hovoria o ergatívnej konštrukcii vety. V tomto type jednočlennej vety sa skutočný logický subjekt deja zastiera a chápe sa ako nepriama alebo čiastočná príčina deja — ako to vystihol už A. Peškovskij.¹⁶ Ide o typ: rus. *громом убило человека, ветром унесло лодку*. Tento typ je hojne zastúpený okrem ruštiny aj v poľštine, napr. *zalało łąki woda, było deszczem w twarz*; zriedkavejší je v slovenčine, napr.: *Twár jej obhialo pýrom*. (Lacková) Iba ojedinelý je v češtine, ako to konštatoval R. Mrázek v konfrontácii češtiny s ruštinou.¹⁷ Podrobný rozbor všetkých slovanských jazykov isteže vyústi v plastickejší obraz aj v tomto bode.

Uvedené dva varianty jednočlennej vety sú príznakové vo všetkých slovanských jazykoch. Tým je daný okruh, v ktorom sa používajú — je to hovorová reč a potom reč krásnej literatúry. Ináč je to však s druhou skupinou prípadov.

V druhej skupine sú totiž prípady, v ktorých sa napätie medzi intencnou hodnotou slovesa a členitosťou vety vyznačuje zvratným tvarom typu slk. *ide sa* rus. (*мне*) *не снутся*. Tento zvratný tvar majú len osobné slovesá, a to len vtedy, keď sa použijú v jednočlennej vete.¹⁸ Tradične sa tento tvar volá neosobným zvratným tvarom. No bolo by vhodnejšie hovoriť tu napr. o bezpodmetovom zvratnom tvare, keďže osobné sloveso ostáva aj v tomto tvare osobným. Zvratným tvarom sa naznačuje, že vo vete niet gramatického podmetu (slovesu nadradenej substancie), takže samo sloveso je východiskovým členom pre syntagmatické stvárnenie vety. Aj tu rozlišujeme tri varianty.

V prvom variante sa logický subjekt deja vysúva z vety ako nedôležitý, lebo je všeobecný: môže ním byť hocikto alebo hocičo, kto v danej situácii môže prísť do úvahy ako nositeľ deja. Preto sa tento variant jednočlennej vety funkčne stýka s variantom dvojčlennej vety so všeobecným podmetom. Možno tu hovoriť priam o izofunkčných typoch slk. *ide sa* a *idú*. Vznik a rozšírenie vetného typu *ide sa* nie sú preskúmané, i keď už možno poukázať na dôležitý pokus akademika Trávníčka —

¹⁶ Porov. A. M. Peškovskij, *Русский синтаксис в научном освещении*, 7. vydanie, Moskva 1956, 341—369.

¹⁷ Porov. napr. formuláciu § 98 v knihe J. Bauer—R. Mrázek—S. Žaža, *Přruční mluvnice ruštiny pro Čechy, II, Skladba*, Praha 1960.

¹⁸ Niekedy sa pochybuje o tom, či rozdiel medzi osobnými a neosobnými slovesami vôbec existuje. Po dôkladnom rozbere sem patriaceho slovenského materiálu som zistil, že tento rozdiel je zakotvený aj v morfológii slovesa. Iba osobné slovesá — t. j. také, ktoré majú tvary pre rozličné osoby a čísla, alebo aspoň rozličné tvary pre 3. os. sg. a 3. os. pl. — majú zvratný tvar typu *ide sa*: *hovori sa*, *žilo sa*, *bude sa pracovať*... Neosobné slovesá tento zvratný tvar nemajú; niet nijakého tvaru typu **prší sa*, **snežilo sa*, **bude sa mrholiť*... Tento bezpodmetový zvratný tvar je jednoznačným gramatickým dôkazom, že rozdiel medzi personálami a impersonálami je v celom vývine slovanských jazykov veľmi dôležitý. Bližší rozbor pozri v mojej štúdií *Bezpodmetový zvratný tvar*, Slovenská reč 1960, 3—12 a v štúdií *Osobné a neosobné slovesá*, Jazykovedný časopis 1960, 6 n.

vysvetliť vo vývine češtiny typ *jde se* z typu *Bez kuráže málo dokáže*.¹⁹ Pravda, bolo by treba pozrieť sa na vznik tohto typu zo širšieho hľadiska, lebo napr. aj v germánskych jazykoch máme tento typ, a dokonca aj vo fínčine je podobný typ jednočlennej vety s osobitným tvarom slovesa celkom bežný.²⁰ Ako ilustráciu uvedieme príklady: bulh. *до Княжево се отива с трамвай*; srboch. *Kad se jede i pije, onda je dosta prijatelja*; pol. *Z Maćkiem się piąło, póki piwa stało*.

Iste je dôležitá tá skutočnosť, že v ruštine je tento typ zriedkavý. V niektorých prácach sa ani neuvádza. V tomto variante treba zdôrazniť, že sa takto používajú aj predmetové slovesá, napr. čes. *mluví se o neštěstí*. Zriedkavé sú prechodné slovesá, napr. pol. *szyje się bluzkę; czyta się ks ażkę; ma się tę trochę szczęścia, da się radę*. . .²¹

V druhom variante sa používa bezpodmetový zvratný tvar osobných sloves, keď sa v celkovom zmysle výpovede vyzdvihuje, že logický subjekt deja nie je vykonávateľom deja z vlastnej iniciatívy, že dej sa na ňom uskutočňuje akosi mimovoľne. Tento typ je celoslovanský, ale v jednotlivých jazykoch je rozlične viazaný sémantikou slovesa. Najrozšírenejší je v ruštine. Príklady sú bežné, ako povedzme rus. *мне не спится*; pol. *samo mi się płacze, ziewa mi się*; slk. *zíva sa mi*; č. *chce se mi*; chorv. *ne skače mi se u hladnu vodu*. Tento variant s bezpodmetovým zvratným tvarom je starší než variant *ide sa*. V celkovom zmysle výpovede je významová črta podobná s vetami prvej skupiny súvisiacej s tabu.

V treťom variante sa bezpodmetový zvratný tvar osobného slovesa používa len pri bližšom hodnotiacom určení priebehu slovesného deja. Aj tento typ jednočlennej vety je celoslovanský a je starý. Logický subjekt deja sa uvádza ako závislý, azda preto, lebo má význam aj pre uvedené určenie deja. Tu možno uviesť známe príklady, ako: slk. *leží sa mi pohodlne*; čes. *zpívá se mi dobře*; rus. *здесь хорошо работается*; pol. *spalo mi się dobrze*; luž. *tu se tebi zle kleči*. Aj v tomto type sú vety, ktoré majú čosi spoločného s prípadmi prvej skupiny, ktorú sme nazvali od pôvodu tabuovou.

V súvislosti so všetkými prípadmi jednočlenných viet s bezpodmetovým zvratným tvarom treba ešte uviesť dve poznámky. Po prvé — treba zdôrazniť, že osobitné vyčleňovanie viet s týmto zvratným tvarom nemá nič spoločného so starým delením neosobných sloves a jednočlenných slovesných viet vôbec na dve skupiny podľa zvratnosti slovesa.²² Takéto tradičné rozdeľovanie viet na dve skupiny nie je opodstatnené. Naopak, bezpodmetový zvratný tvar je gramatický fakt, ktorý treba náležite preskúmať vo všetkých slovanských jazykoch a vysvetliť jeho vznik aj zo širšieho porovnávacieho hľadiska. Po druhé — rozdiel medzi vetami slk. *ide sa* a *idú*

¹⁹ F. Trávníček, *Pasivum ve spisovné češtině*, Slovo a slovesnost V, 1939, 13—24.

²⁰ Porov. napr. I. Papp, *Finn nyelvtan*, 2. vydanie, Budapešť 1958, 143 a 147.

²¹ Podrobný rozbor podáva H. Koneczna v článku *Od zdań podmiotowych do bezpodmiotowych*, *Poradnik językowy* 1955, 281—292.

²² Tak postupuje ešte aj J. M. Galkinová-Fedoruková v knihe *Безличные предложения в современном русском языке*, Moskva 1958.

je primárne len gramatický. Je celkom možné, že vety typu *ide sa* vznikli z viet typu *ide*, ktoré mali význam všeobecného agensa deja. V starej češtine sa tento vývin zdá pravdepodobným, lebo vety so všeobecným podmetom a so slovesom v 3. os. sg. sú staršie a miesto nich sa v mladších redakciách tých istých textov používali vety typu *ide sa*.²³ Išlo tu teda o rozšírenie už existujúceho zvrätneho tvaru z viet typu *zíva sa* a typu *sedí sa pohodlne* na všetky osobné slovesá bez obmedzenia. Je to azda akási kontaminácia dvoch vetných typov; popud k nej mohol byť aj vonkajší. No jedna vec sa tu musí uvedomiť, a to tá, že vo vete typu *Bez kuráže málo dokáže* máme sloveso 3. sg. mužského rodu, ale vo vetách typu *ide sa* je sloveso bez gramatickej osoby. Túto okolnosť treba osobitne zdôrazniť. Napr. aj v slovenčine sú vety so všeobecným podmetom pomerne časté (častejšie než v češtine, ale menej časté než v ruštine). Máme aj vety s 3. sg. so všeobecným podmetom. Napr.: *S jedným žahádkom nemôže na dvoje hody íst.* (prísl.) — *Tú kravu zlatom nevyváži.* (Kukučín) — *Ale razom zatíchne, keď otvorím dvere, ani čo by sekol.* (Kukučín) — *Nech bolo, ako chcelo, ale od pána Aduša nikdy viac nepočul známych slov: „Keď báčik z Chochoľova umrie...“* (Kukučín) Mohli by sme uviesť príklady aj z iných slovanských jazykov, ale aj tak je zrejmé, že sloveso je tu v mužskom rode. V jednočlenných vetách máme však vždy tvar neutra: *pršalo, išlo sa, zívalo sa mi, sedelo sa dobre*. Ten istý stav je vo všetkých slovanských jazykoch.

Tieto moje poznámky o jednočlenných vetách s osobnými slovesami môžu azda poslúžiť ako vhodný príklad na to, že ani vývin jedného intencného typu, ani vývin jedného vetného typu nemožno správne vystihnúť bez stáleho približovania k vývinu ostatných izofunkčných jednotiek. Veď celý jazyk, a tobôž jeho gramatická stavba je systém, ktorý vylučuje atomistické skúmanie jednotlivých svojich súčastí: každý vetný typ ako aj každý intencný typ pokladáme nielen v synchronickom priereze, ale aj vo vývine za systémovo určený.

*

Doteraz sme sa zaoberali vzťahmi medzi vetnými typmi a slovesnými typmi, ktorých výsledkom sú rozličné varianty dvojčlennej a jednočlennej vety. Okrem týchto viet hovorí sa v slovanskej syntaxi aj o ďalšom vetnom type, a to o tzv. trojčlennej vete, ktorú možno schematicky zachytiť takto: *S—P—O* (gramatický subjekt — gramatický predikát — gramatický objekt). Tento vetný typ sa viaže na osobné predmetové slovesá, a to tak prechodné ako aj neprechodné. Tomuto typu viet treba venovať pozornosť, ale len preto, lebo aj tu máme modifikovaný variant *S—P—X*, v ktorom ide o všeobecný (teda nie určitý) gramatický objekt. No tento tzv. trojčlenný vetný typ nie je na úrovni základných dvoch typov, pretože v rámci všetkých troch komponentov sa neuplatňujú aktualizčné prostriedky. Inými slo-

²³ Porov. F. Trávníček, *Historická mluvnice česká*, 3, *Skladba*, Praha 1956, str. 32—34.

vami: aj vo vetnom type $S-P-O$ máme pred sebou gramatické jadro dvojčlenné $S-P$ a gramatický objekt je mimo tohto jadra vety. Je to teda podobný prípad, aký máme v jednočlenných vetách s objektovými neosobnými slovesami, napr. slk. *pichá ma, odľahlo mi*; rus. *тошнит меня, дыхание ему спирало*. Aj tu ide o schému $F-O$, ale z nej iba člen F má charakter gramatického jadra (obsahuje aktualizačné prostriedky a predstavuje východiskový bod pre syntagmatické stvárnenie vety). Tieto vety treba pokladať za osobitné varianty základných dvoch vetných typov: k dvojčlennej vete $S-P$ patrí aj variant $S-P-O$ (resp. $S-P-X$) a k jednočlennej vete F patrí aj variant $F-O$ (resp. $F-X$). Tieto varianty sú spojené s inými intenzívnymi typmi slovesa než zodpovedajúce základné vetné typy. To, pravda, znamená, že treba hovoriť nielen o osobných predmetových slovesách, ale aj o neosobných predmetových slovesách.

*

Po naznačenom rozbere základných slovesných vetných typov ako aj základných slovesných typov podľa intencie deja treba opäť zdôrazniť, že v podstate nám išlo o vystopovanie vzťahu slovesa a vety. To, pravda, nie je v dejinách slovanskej skladby nová téma. Tato otázka stála už v stredobode pozornosti zakladateľa slovanskej syntaxe — F. Miklosicha. Tu chcem poukázať na skutočnosť, ktorá už akosi zapadla do zabudnutia.

Vieme, že F. Miklosich bol vynikajúcim jazykovedcom. Usiloval sa vybudovať ucelený systém slovanskej syntaxe. Zaoberal sa aj teoretickými otázkami, čo vyniká práve z jeho úvah o vzťahu slovesa k vete.

Tento problém je témou jeho slávnej práce o jednočlenných vetách. V prvom spracúvaní tejto práce sa klonil k náhľadu, že podstatu jednočlenných viet treba hľadať v použítom slovese. Preto v roku 1867 dal nadpis svojej knižke *Die Verba impersonalia in den slavischen Sprachen*. Ale o šesťnásť rokov neskôr, v druhom vydaní tejto knižky — a toto vydanie sa zvyčajne cituje v odbornej literatúre — klonil sa už k náhľadu, že podstata viet typu *Prší* nespočíva v charaktere použitých sloves, ale v samotnej syntaktickej konštrukcii. A táto konštrukcia je vraj bezpodmetová. Preto druhé vydanie Miklosichovej knižky má už nadpis *Subjectlose Sätze* (Viedeň 1883). Táto bezpodmetovosť vety je podľa Miklosicha jazykovým vyjadrením jednočlenného logického súdu.

Naše stanovisko k Miklosichovej dileme je vari už dostatočne jasné z predchádzajúceho výkladu. Podstata viet typu *Prší* nespočíva výlučne ani vo vlastnostiach použitého slovesa, ale ani vo vlastnostiach použitej syntaktickej konštrukcie. Tak v súčasnom systéme, ako aj pri vzniku a vo vývine tohto systému treba počítať s dialektickým spätím vlastností slovesa a syntaktickej konštrukcie. Teda nie sloveso samo, a ani nie veta sama — ale aj použité sloveso, aj použitá vetná konštrukcia sú podstatou a náplňou nielen jednočlenných, ale aj dvojčlenných viet. Nám už teda

netreba siahť k pochybenému východisku z núdze — k rozlišovaniu jednočlenného a dvojčlenného logického súdu.²⁴

*

Na konci svojej úvahy o niektorých otázkach jednoduchej vety chcem formulovať niekoľko téz, ktoré sa môžu stať východiskom plodnej diskusie:

1. Veta ako jednotka syntaktickej stavby jazyka je konštrukcia vybudovaná na vetotvornom vzťahu. Tento vzťah nie je syntagmatický. Na ňom sa utvára gramatické jadro vety. Základným delidlom viet na typy je ich členitosť, lebo ona je dôsledkom skříženia gramatického jadra a syntagmatického stvárnenia vety.

2. Sloveso ako slovný druh je charakterizované intenciou deja. Intencia je podobná jazyková kategória ako vid. Podľa vyjadrenia jednotlivých zložiek intencie rozlišujeme niekoľko slovesných typov. Vzhľadom na vetu má význam rozdiel medzi osobnými a neosobnými slovesami, pretože v dialektickom späť s nimi vznikli základné vetné typy. Impersonálie majú gramatické vlastnosti, ktorými sa aj dnes dobre odlišujú od personálií.

3. Gramatický typ vety a intencný typ slovesa sú dialekticky späté aj vo vývine, i keď slovná zásoba a gramatická stavba jazyka nie sú izomorfné systémy. Preto prechod jednotlivých slovičiek z osobných do neosobných (a opačne) deje sa bez toho, že by sa tým narúšal protiklad medzi dvojčlennou a jednočlennou vetou. Takisto ani využívanie vetného typu mimo rámca zodpovedajúceho intencného typu nenarúša systém slovesných typov.

4. Plastický obraz o súčasnom stave ako aj o vývine slovanského syntaktického systému dostaneme konfrontáciou intencných typov slovičiek a základných vetných typov. Sú to relatívne uzavreté systémy, a preto sa menia pomaly. Ich výskum presahuje v mnohom aj celoslovanský rámec. Zmeny v intencných typoch sú užšie späté s poznávaním skutočnosti, kým zmeny vo vetných typoch sú viac motivované postojom hovoriaceho k obsahu výpovede, resp. ku komunikovanému obsahu vedomia.

5. V syntaxi rozlišujeme úplné a modifikované konštrukcie, pričom modifikované konštrukcie chápeme ako varianty úplných konštrukcií. Pri vete rozlišujeme dvojaké varianty: jednak varianty s modifikovanou substanciou a jednak varianty bez zhody medzi členitosťou vety a intenciou slovesa.

6. Pre vysvetlenie jednočlennej slovesnej vety netreba predpokladať jednočlenný súd. To by bolo gramatikalizovaním logiky. Stupeň poznania skutočnosti odráža sa v intencii slovesa, a nie vo vetnom type. Preto jednočlenná veta nie je primitívnejšia než dvojčlenná. Intenciu možno hodnotiť ako gnozeologickú zložku slovesa.

²⁴ Veľmi poučným prehľadom o úsilí nájsť logické vysvetlenie rozdielu medzi dvojčlennou a jednočlennou vetou je knižka J. M. Galkinovej-Fedorukovej *Суждение и предложение*, Moskva 1956. — Autorka sa tiež kloní k náhľadu, že jednočlenné vety „sú slovným vyjadrením osobitnej formy myslenia, ktorá má osobitnú neosobnú štruktúru“ (str. 56).